

AGORA

1

Pr. Théodore Papanicolaou

**VIZIUNEA MORTII ÎN LUMINA
SFINȚILOR PĂRINȚI AI BISERICII**

Eseu de spiritualitate ortodoxă

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PAPANICOLAOU, THÉODORE

**Viziunea morții în lumina Sfinților Părinți ai Bisericii:
eseu de spiritualitate ortodoxă / pr. Théodore Papanicolaou;**
trad. din lb. franceză de Paula Ilaș. - Iași: Doxologia, 2016

Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-606-666-556-8

I. Ilaș, Paula (trad.)

236.1

AGORA

1

Pr. Théodore Papanicolaou

**VIZIUNEA MORȚII ÎN LUMINA
SFINȚILOR PĂRINȚI AI BISERICII**

Eseu de spiritualitate ortodoxă

Traducere din limba franceză

Paula Ilaș

Tipărită cu binecuvântarea

Înaltpreasfințitului

TEOFAN

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura Doxologia

Iași, 2016

CUPRINS

PREFAȚĂ.....	9
MULȚUMIRI.....	11
ABREVIERI	12
INTRODUCERE	13
Taina Morții.....	13
Taina înțelepciunii dumnezeiești	15
Capitolul 1 - CONCEPȚIILE PĂGÂNE ȘI FILOSOFICE DESPRE MOARTE	18
I. Mitul orfic.....	18
II. Religia Olimpului	19
III. Filosofii din Antichitate.....	21
IV. Filosofii moderni.....	23
Capitolul 2 - MOARTEA PĂTRUNDE ÎN LUME	26
I. Viața în rai.....	29
II. Istoria Căderii și a primelor revolte	32
III. Hotărârea și judecata dumnezeiască.....	37
IV. Moartea sufletească	40
V. Moartea trupească.....	43
VI. Moartea: un fenomen universal.....	48
VII. De ce Dumnezeu a îngăduit moartea?.....	51
VIII. Lupta sufletului	55
IX. Ultimul drum	57
X. Moartea ca binefacere	59

XI. Moartea suprimă mândria	62
XII. Descompunerea trupului este o binefacere.....	63
Capitolul 3 – DUMNEZEIASCA NĂDEJDE	66
I. Prin om moartea, și tot prin Om învierea.....	68
II. Independența absolută a Mântuitorului	71
III. Calea către cer s-a deschis	73
IV. Moartea este nimicită	74
V. Începuturile Învierii.....	77
VI. Pentru noi toți și în locul nostru a murit Hristos.....	79
VII. El a fost răstignit acolo unde a stăpânit moartea	83
VIII. Prin moarte, noi am devenit nemuritori	85
IX. Biruința continuă în iad.....	88
Capitolul 4 - LITURGHIA PASCALĂ	95
I. Pogorârea la iad.....	99
II. Stăpânul Vieții.....	101
III. El a făcut din iad Cer	104
IV. O biruință deplină	107
Capitolul 5 - TRUPUL SLAVEI.....	110
I. Biruința dumnezeiască.....	114
II. O omenire îndumnezeită.....	117
III. Rusaliile	121
IV. Viziunea morții în Vechiul Testament	122
V. Ritualul de înmormântare în Vechiul Testament	124
VI. Prin Hristos, moartea nu este decât un cuvânt.....	125
VII. Cimitirul.....	127
VIII. Despre moarte ca putere demonică	129

Capitolul 6 - DE LA MOARTE LA ÎNVIERE	134
I. Moartea: un eveniment delicat.....	134
II. Frica de moarte	143
III. Moartea, poartă către veșnicie.....	149
Capitolul 7 - A DOUA NAȘTERE	161
I. Spectacolul lumii.....	166
II. Înțelepciunea lui Dumnezeu.....	171
CAPITOLUL 8 - MOARTEA CREȘTINĂ	174
I. Să ne amintim!.....	174
II. „Să nu mai păcătuiești”	177
III. O putere însuflețitoare.....	183
IV. O pomenire binefăcătoare	186
V. Lecția mormântului	189
VI. Mormântul mucenicilor	192
CAPITOLUL 9 - VIAȚA ÎN HRISTOS.....	197
I. „Mai bine este să mor decât să trăiesc!”	197
II. Moartea celor dragi nouă	203
III. Pentru doliul soțului sau al soției	207
IV. Fericită este moartea copilașilor	212
V. O moarte crudă și nedreaptă este un rău?	219
VI. Moartea păcătoșilor	221
VII. Moartea dreptilor.....	224
CAPITOLUL 10 - RITUALURILE DE ÎNMORMÂNTARE	228
I. Pregătirea pentru moarte – grija Bisericii – înmormântarea	228
II. Învățăături simbolice.....	236
III. Slujba înmormântării: cea mai convingătoare slujbă a Bisericii noastre	240
IV. Imnul: „Fericiți cei fără prihană în cale”	243
V. Binecuvântările înmormântării.....	247
VI. Tânguiri, plângeri, îndoieli, nădejde.....	250

VII. Fericirile și Evanghelia	254
VIII. Apolisul și sărutarea cea de pe urmă	260
CONCLUZII - GÂNDURI ȘI ÎNTÂMPLĂRI CU PRIVIRE LA MOARTE DIN EXPERIENȚA PREOȚIEI	
POSTFAȚĂ	266
POSTFAȚĂ	292
INDEX AL SFINȚILOR CITAȚI	295

PREFAȚĂ

Moarte și Înviere. Aceste două evenimente sunt absolut inseparabile. Nu se poate gândi unul fără celălalt. Ele sunt în centrul credinței creștine cu toate că alăturarea acestor cuvinte este paradoxală, chiar antinomică. Totuși, ceea ce, aici, nu este de înțeles, se prezintă ca însăși limita rațiunii, ca o aporie a minții. Într-adevăr, materialismului extrem, care consideră moartea ca fiind punctul final al vieții, i se opun credința creștină și exprimarea sau experiența sa, în Biserica Ortodoxă, prin mijlocirea unei tradiții scripturistice, liturgice, ascetice și duhovnicești, adînd ca un vînt aducător de nădejde. Moartea este o trecere înspre înviere. Acesta este sensul cuvîntului „Paște”, *Pessa'h*, amintind de trecerea evreilor prin Marea Roșie la ieșirea din Egipt. În plan teologic, schimbarea urmărită prin trecerea de la moarte la viață, prin înviere, nu reprezintă doar deschiderea spre o nouă realitate, ci este, înainte de toate, o prefacere profundă a întregii umanități, într-o legătură restaurată cu Dumnezeu. Hristos nu a venit pentru a desființa moartea, ci pentru a învinge efectele morții, oferind o nouă viață omenirii, o nouă menire la fel de paradoxală ca învierea însăși, o înrudire duhovnicească. Iconografia ortodoxă este pe deplin conștientă de această dublă tendință verticală, ascendentă și descendentă. Într-adevăr, reprezentările

Învierii lui Hristos, Îl arată pe Acesta ieșind din iad și trăgând împreună cu El pe Adam și Eva. În mod paradoxal, inscripția de pe icoană menționează Pogorârea la iad a Mântuitorului.

Printr-un exercițiu de o mare limpezime, protopopul Théodore Papanicolaou propune o reflecție foarte actuală, cu privire la statutul morții în societățile noastre contemporane. Într-adevăr, într-un timp în care imaginea devine suportul de comunicare prin excelență, vederea morții este cel mai adesea legată de o reprezentare artistică, expresie a violenței unei lumi lipsite de repere. Cu toate acestea, în moartea lui Hristos, moartea își modelează un chip, al Celui Înviat, ceea ce-i face apropierea mai suportabilă. Ea este imaginea unui nou început. Desigur, durerile și suferințele legate de moarte sunt reale. Lipsa celor apropiați nouă provoacă o tristețe pe care e bine să o recunoaștem și să o acceptăm. Pentru că Însuși Hristos afirmă în Evanghelia după Ioan: „Și Eu voi ruga pe Tatăl și alt Mângâietor vă va da vouă ca să fie cu voi în veac, Duhul Adevărului, pe Care lumea nu poate să-L primească, pentru că nu-L vede, nici nu-L cunoaște; voi Îl cunoașteți, că rămâne la voi și în voi va fi” (In 14, 16-17).

Îl felicit așadar pe părintele protopop Théodore Papanicolaou pentru lucrarea sa și îi invit pe toți cei care vor dori, să se cufunde în lectura ei pentru a descoperi o reflecție vie cu privire la un punct esențial al credinței noastre, moartea și învierea.

Paris, aprilie 2012

† Mitropolitul Emanuel, al Franței

MULȚUMIRI

Aș dori să mulțumesc din adâncul inimii lui Olivier, Sylviei Forestier și mai ales fiului meu, care m-au ajutat enorm în realizarea acestei lucrări.

O dedic soției mele, presbitera Maria, copiilor mei Nicoletta și Vassilaki, și comorilor mele, Laureline și Mélina, nepoatele mele.

Un gând și pentru fratele meu, plecat prea devreme din această viață, pentru părinții și bunicii mei, pentru părinții mei duhovnicești Antoine și Constantin, precum și Mitropolitul Mélétiós.

ABREVIERI

- AGCC W. Christ și M. Paranikas, *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*, Leipzig, Teubner, 1871 (en grec). Traducere personală în franceză.
- BEPES *Bibliothèque des Pères et des Ecrivains Ecclésiastiques*, Athènes, 1955 (en grec). Traducere personală în franceză.
- Bible *La Bible de Jérusalem*, trad. de l'École biblique de Jérusalem, Paris, Le Cerf, 2001.
- Euchologe *Euchologe ou rituel de l'Église orthodoxe*, trad. de l'Archimandrite Alexandre Nelidow et Antoine Nivière, Le Bousquet d'Orb, Paix, 1979.
- Grand Euchologe *Grand Euchologe et Arkhiératikon*, trad. du Père Denis, Parme, Diaconie Apostolique, 1992.
- PG J.-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Paris, 161 Tomes, 1857-1866. Traducere personală în franceză.
- Philocalie *Philocalie des Pères neptiques (Early Fathers from the Philokalia)*, trad. de E. Kadloubosvky, G.E.H. Palmer, 1951-1954. Traducere personală în franceză.
- PO R. Graffin, F. Nau, Maximilien de Saxe, Gérard Colin, *Patrologia Orientalis*, Turnhout, Brepols, 49 Tomes, 1904-2004. Traducere personală în franceză.
- Triode *Triode de Carême*, trad. du Père Denis, Éditions Chevetogne („Diaconie apostolique”), 2007.

INTRODUCERE

„Moartea Mântuitorului a omorât moartea.”
(Sfântul Ioan Gură de Aur)

Taina Morții

Nașterea omului și moartea sa, alfa și omega fiiințării umane, sunt două evenimente tainice și redutabile. Spre deosebire de animal, care există fără să aibă conștiința morții sale, omul poartă în el această neliniște: știe că se naște pentru a muri într-o zi. Singurele sale preocupări sunt a trăi și a se hrăni. „Omul nu este decât o trestie, cea mai plăpândă din natură; dar este o trestie gânditoare”, scrie Pascal¹. Atunci când universul îl va zdrobi, omul, conștient de propria sa moarte, va privi cu mai multă înțelegere acest univers, care nu cunoaște nimic despre el însuși. Omul știe că, mai devreme sau mai târziu, va întâlni moartea, și această eventualitate îi face existența mai dureroasă.

Cum ne-am putea ascunde de moarte, „vrăjmașul cel din urmă” (I Cor. 15, 26), cel care ne amenință sub toate formele sale, care ne urmărește cu o frică firească?

---

¹ Blaise Pascal, *Pensées sur la religion, et sur quelques autres sujets*, [1669], Université de Saint-Etienne, CITAC (Images et témoins de l'âge classique), 1971, pp. 292-293.

Cum să vedem firul vieții noastre tăiat de coasa morții, sau cortina existenței noastre îndepărtându-se de cadrul pământesc?

Se pare că ar fi mai înțelept să încercăm să studiem, să descifrăm și să înțelegem moartea. La ce ar folosi, într-adevăr, să așteptăm moartea în agonie și frică? Trebuie să ne împăcăm cu moartea? Desigur.

Moartea, cu siguranță, ne confruntă cu drama vieții noastre. Față către față. Ea ne obligă, vrând-nevrând, să simțim deșertăciunea vieții prezente. Din perspectiva veșniciei, cruzimea vieții pământești este nesemnificativă. Moartea insistă să ne amintească fără încetare că viața este efemeră, provizorie, trecătoare. Și, în ciuda reacțiilor noastre față de ea, ne invită să medităm. De ce omul șuieră ca o furtună și apoi cade la pământ ca praful? De ce se aprinde, se însuflețește, se frământă, și apoi se împrăștie ca fumul? De ce se împodobeste? De ce se înfrumusețează? De ce este mândru ca o floare, atât timp cât la sfârșit se usucă ca o iarbă? Moartea ne invită să dezlegăm aceste taine, pentru că viața fără moarte este lipsită de valoare.

Imaginația omenească, liber inspirată din Sfânta Scriptură și din alte texte, își trage de acolo numeroase imagini ale morții. Arta picturală reprezintă moartea când ca un înger imens, când ca un schelet ce poartă o seceră, când ca o fantomă misterioasă în mijocul unui adânc întuneric – fantomă care provoacă frică, fiori –, când ca un animal nedeslușit cu gura veșnic deschisă pentru a înghiți omul, când ca un vânător care își aruncă plasele și pune capcane pentru a-și atrage prada într-o clipă. Apocalipsa reprezintă, de asemenea, moartea ca un călăreț (Apoc. 6, 8), înarmat cu sabie, foamete și

ciună, care nimicește viața omenească și o predă gurii omnivore a iadului². Sculptura și arhitectura se dovedesc, de asemenea, garante ale spaimei vizibile și nemaiauzite a conștiinței umane în fața morții – tanatofobia sa – după cum o atestă statuile postume, mausoleele, mormintele faraonilor și alte monumente funerare.

Taina înțelepciunii dumnezeiești

Dumnezeu este Ziditorul vieții.

Din acest motiv, prezența și existența morții în mijlocul creației, potrivit înghăduinței lui Dumnezeu, reiese din taina atotînțelepciunii dumnezeiești. Minte omului se află într-o stare de totală neputință în a concepe această taină, a o explora, a o exprima. Singur Dumnezeu cunoaște limitele temporale ale existenței noastre prezente. Un adevăr pe care îl cântă innograful Teofan Graptos: „O, Dumnezeule, în nesfârșita Ta înțelepciune, al cărei adânc este de negrăit și necunoscut, Tu așezi hotarele vieții, Tu hotărăști ceasul morții, Tu îi așezi pe adormiții robii Tăi în cealaltă viață”³.

---

² Sfântul Ioan, Vulturul din Patmos, descrie într-adevăr moartea ca un călăreț călare pe un cal galben-vânat. În spatele acestui cal, venea Iadul, gata să înghită fără întârziere victimele călărețului (Apoc. 6, 8). Dar, potrivit Sfântului Apostol Pavel, păcatul nu este altceva decât boldul neobosit al morții (I Cor. 15, 56). Așadar moartea, călăreț nemilos, își grăbește calul cu boldul păcatului. Iar acesta aleargă implacabil spre mormânt. În original, termenul folosit este *Hades*.

³ Sfântul Teofan Graptos, „Στιχηρά νεκρώσιμα κατά τους οκτώ ήχους?, Ἦχος πλ. δ': κατά το „Ω του παραδόξου θαύματος?, în AGCC, Pars Altera (*Carmina Christiana Byzantina*), v. 17-19, p. 130.

Taina morții, de nepătruns pentru om, este prin urmare ascunsă de această incertitudine și necunoaștere apăsătoare care acoperă nu doar ceasul morții noastre, ci și locul în care vor merge sufletele și felul în care vor trăi *post-mortem*. Sfântul Anastasie Sinaitul a cercetat mult timp subiectul referitor la destinația sufletelor și a felului lor de a trăi împreună. Ne dorim să cunoaștem această taină, dar nimeni nu este în stare să ne-o explice. Oare este cu putință ca fiecare dintre noi să-și vadă aproapele în viața de dincolo? Oare se poate cânta Aliluia în mijlocul iadului?

Din păcate, în fața morții, suntem singuri și deznădăjduiți. Cântarea de înmormântare se dovedește, de asemenea, mai puțin mângâietoare: atunci când sufletul și trupul se despart, taina este înfricoșătoare. Sufletul călătorește cu tristețe, în timp ce trupul se acoperă cu pământ. Sfântul Ioan Damaschinul se tânguiește cu privire la iminența morții:

Plâng și mă tânguiesc când mă gândesc la moarte și văd în morminte frumusețea noastră cea zidită după chipul lui Dumnezeu zăcând grozavă, fără mărire și fără chip. O, minune! Ce taină este aceasta ce s-a făcut cu noi? Cum ne-am dat stricăciunii? Cum ne-am înjugat cu moartea? Cu adevărat, precum este scris, după porunca lui Dumnezeu, Care dă adormitului odihnă.⁴

Ce este așadar această taină ce ne înconjoară? De ce suntem predați descompunerii? Aceste întrebări,

---

⁴ *Micul Molitfelnic, cuprinzând slujbe, rânduieli și rugăciuni săvârșite de preot la diferite împrejurări din viața creștinilor, Cluj-Napoca, 1997, p. 238.*

în același timp numeroase și complexe, cer totuși răspunsuri.

Cartea Apocalipsei poate reprezenta, fără îndoială, un punct de plecare pentru oricine vrea să deslușească ipoteza vieții de dincolo de mormânt. Religia creștină are, de fapt, să ne spună ceva în plus prin Dumnezeu Trinitar Care îmbunează și hrănește viața noastră, Dumnezeu credinței, al dragostei și al nădejzii care ne ghidează „către viitor și eshatologie”⁵.

Mai mult decât atât, Sfânta Scriptură și Părinții purtători de Dumnezeu care, însuflați de Duhul Sfânt, Mângâietorul, au tradus-o, constituie ghizi fundamentali în această căutare metafizică. Adevărul este că, prin rugăciune, teologii reușesc să dezlege în chip admirabil taina morții și altele asemenea⁶; și că, potrivit explicației Sfântului Grigorie de Nyssa:

Dacă ceea ce caracterizează înțelepciunea este faptul de a înțelege lucrurile prezente în duhul adevărului, dacă profeția vestește apocalipsa celor viitoare, atunci nimeni nu poate deține plenitudinea înțelepciunii, dacă nu percepe, cu ajutorul profeției, cunoașterea celor prezente și a ceea ce trebuie să se realizeze în viitor.⁷

---

⁵ Paul Evdokimov, *Ortodoxia*, trad. din limba franceză de Dr. Irineu Ioan Popa, Arhiereu vicar, EIBMBOR, București, 1996, p. 348.

⁶ *Ibidem* p. 354.

⁷ Sfântul Grigorie de Nyssa, *Contra Eunomium*, Livre III, în PG 45, 580 C.

Capitolul 1

CONCEPȚIILE PĂGÂNE ȘI FILOSOFICE DESPRE MOARTE

Toți filosofii au vorbit despre moarte. Unii dintre ei au încercat în zadar să o ignore. Religiile asiatice, în special, disprețuiesc fățiș viața de acum precum și omul. Hinduismul și budismul, între altele, vestesc că moartea omului înseamnă eliberarea din exil, precum și salvarea de durerea sa. Moartea declanșează repulsia efemeră față de această lume în întregul veșnic, în fericirea din nirvana. Credinciosul trăiește doar pentru a muri. El cere moartea, încredințat fiind că viața pământească este o piedică în calea fericirii sale. Hinduismul și budismul cultivă acest sentiment înfiorător al unei morți „vii”. Prin urmare, savurăm avantajele morții chiar înainte ca aceasta să se producă, deoarece moartea este prin excelență un eveniment de bucurie.

I. Mitul orfic⁸

Istoria lui Herodot relatează că un popor din Tracia îi întâmpina pe nou-născuți cu plânset și tânguiri, în

---

⁸ Credință de origine dionisiacă, provenită din Tracia, între secolele VI-VII î. Hr.

timp ce, cu strigăte de bucurie, îi însoțea pe morți la groapă, deoarece aceștia din urmă se eliberau din această viață. Pe de altă parte, orficii așezau pe mâinile morților mici plăcuțe din aur, pe care era scris: „Eu vin de pe pământ, dar originea mea este cerească”. Plăcuțele din aur erau ca un pașaport la sosirea lor în fața porților celeilalte lumi⁹.

Dar poetul liric Anacreon formulează un alt adevăr: viața omului se învârte ca o roată, și, la moartea sa, se va transforma într-un minuscul fir de praf. Mai târziu, Diogene din Sinope (sau Cinicul) va deplânge această „muritoare și nefericită generație de oameni”.

II. Religia Olimpului

Dacă orfismul gândește moartea ca pe un eveniment cumplit și înfricoșător, Homer, poetul aristocrației grecești, susține că destinul ne trimite moartea potrivit cu legile generale ale naturii. Moartea violentă este cea săvârșită de Kir, zeița morții și a calamităților, spre deosebire de moartea subită și prematură care îi face pe cei tineri să piară și care este acțiunea lui Apolo și Artemis. În mitologia homerică, moartea, Thanatos, este desemnată ca fratele geamăn al lui Hypnos. Celebrul crater al lui Euphronios reprezintă moartea care transportă trupul eroului Sarpedon cu ajutorul lui Hypnos, în liniște, cu respect și devotament, departe

---

⁹ Werner Jaeger, *Paideia: Archaic Greece. The Mind of Athens*, [1933-1947], Oxford University Press, Oxford, 1986, Tome I: *The Ideals of Greek Culture*, p. 168.

de fortărețele din Troia în Licia, pentru a fi îngropat de familia sa.

Printre popoarele orientale, babilonienii nu-și ascundeau pesimismul lor față de moarte: cel care moare este condamnat să rămână nemișcat în întunericul adânc și dens din iad. Doar eroii întâlnesc după moarte țara celor fericiți. Egiptenii erau convingși de nemurirea sufletului. Ei nu acceptau faptul că sufletele se întorc în această lume și nici că sufletul însoțește trupul după moarte. Construcția piramidelor avea ca origine nevoia de a asigura fericirea sufletului după moarte.

Din partea marilor autori greci de tragedii, Eschil crede, având un sentiment religios, că moartea este de neocolit; și observă că ea este singura dintre zeități care nu iubește ofrandele. Prin urmare, nimic nu-i poate cumpăra favorurile. În tragedia numită *Hecuba*, Euripide, prin gura Polyxenei, afirmă la rândul său că morții au o existență *post-mortem*, și că se recunosc unii pe alții în Hades. În piesa sa *Antigona*, Sofocle realizează, de asemenea, portretul unei eroine care, deși regretă tinerețea sau privarea de bunurile pământești, ea dorește totuși de bunăvoie să meargă în Hades, pentru că acolo își va regăsi tatăl, mama și fratele.

În sfârșit, într-un cu totul alt registru, „la spartani, a trăi și a muri cu bucurie era rezultatul virtuții lor”, afirmă Plutarh¹⁰.

---

¹⁰ Plutarque, „Pélopidas”, în *Vies parallèles des hommes illustres*, [100-110], trad. de Dominique Ricard, Paris, Bibliothèque des amis des lettres, tom V, 1, 1830, p. 80.

III. Filosofii din Antichitate

Influențată de mitul orfic și de misterele eleusine, filosofia lui Platon s-a întemeiat pe convingerea nemuririi sufletului¹¹ și a coexistenței sale cu trupul. Bineînțeles, Platon crede în reîncarnare. În *Phaidon*, cititorul întâmpină de altfel dificultăți în a-și reprezenta moartea ca pe un dar și a o dori. Potrivit lui Platon, moartea însoțește veșnic viața. Viața este ea însăși legată de efemeritatea timpului, acela pe care îl petrecem în această lume. Nu se poate înțelege viața fără moarte. Și, invers, nu se poate înțelege moartea eliminând viața veșnică de dincolo de mormânt.

Pentru Socrate, atât timp cât omul posedă un trup, iar sufletul este împreunat cu un asemenea lucru imperfect, este cu neputință să dobândească, într-o formă satisfăcătoare, ceea ce aspiră, adică adevărul. Dacă omul dorește să dobândească într-o zi o cunoaștere de necontestat, va trebui să se separe de trup și să aprecieze lucrurile doar din punctul de vedere al sufletului. Întrucât Socrate vede în moarte atât o formă de convalescență, cât și de mântuire: boala constă în viața pământească însăși, deoarece sufletul este prizonierul trupului; în acest sens, moartea sună ceasul de vindecare și de eliberare a sufletului. Ofrandele funerare sunt agenții eliberatori.

Aristotel, ucenic de-al lui Platon, afirmă că omul trebuie să-și orienteze căutarea către dobândirea veșniciei.

---

¹¹ Platon, *Phédon*, 73a.

Moartea, fiind separarea sufletului de trup, Stagiritul¹² deosebea trei naturi ale sufletului. Dintre aceste trei naturi, una singură este veșnică: cea a rațiunii creatoare. Filosoful scrie de altfel că „doar spiritul (rațiunea) penetrează sufletul, element spermatic care se transmite prin tată și mamă copilului. Acest loc al omului este dumnezeiesc și veșnic”¹³. Aristotel consideră astfel moartea ca o stare superioară vieții. Altfel spus, este minunat să nu te fi născut, pentru că este de preferat mai degrabă să mori decât să trăiești.

Cu privire la tema morții, autorii latini nu au încetat să copieze gândirea greacă. În *Visul lui Scipio*, Cicero își afirmă credința în existența post-mortem și o consideră pe aceasta ca fiind viața autentică: „Toți cei care au contribuit la mântuire, la prosperitate, la dezvoltarea patriei lor, pot conta că vor afla în cer un loc bine definit care le este rezervat, pentru a se bucura de viața veșnică”¹⁴. Printre altele, repetă cuvintele lui Socrate, potrivit cărora, viața filosofului trebuie să se dedice în întregime „studiului morții”, de trebuință nu doar atunci când omul devine senil, ci chiar din prima sa tinerețe¹⁵. Poetul Horațiu se referă, de asemenea, la

---

¹² Apelativ dat lui Aristotel, ce provine de la Stagira, oraș în Macedonia antică și patria natală a filosofului (n. tr.).

¹³ Aristotel, „De la naissance des animaux”, în *Histoire des Animaux*, 736b8.

¹⁴ Cicero, *La République*, trad. de Esther Bréguet, Paris, Gallimard, Livre VI, XIII, 13, 1994, p. 137.

¹⁵ Platon, *op. cit.*, 61c – 81a.

dorința de nemurire și afirmă cu certitudine că lucrarea minții învinge moartea. În *Meditațiile* sale, împăratul Marc Aureliu își exprimă, de asemenea, convingerea că trupul și sufletul animal sunt de natură trecătoare, în timp ce sufletul rațional (mintea) provine de la Dumnezeu, natura sa fiind veșnică și de aceea se întoarce la Dumnezeu. Stoicii, în calitate de panteiști, sunt convinși chiar că sufletul animal, material și întrupat, provine dintr-o parte a sufletului lumii. Ei cred într-o providență dumnezeiască și acceptă faptul că lumea se supune unei finalități. Moartea nu este închipuită mai mult decât întoarcerea și dispariția moleculelor omenești în creuzetul universului.

Acești filosofi – „pesimiști zâmbitori” – oferă, în esență, rețete cu scopuri pedagogice, cum ar fi aceea de a se dovedi de neclintit în fața morții, în acele momente de suferință și de neliniște pe care le provoacă imensul gol al sufletului. Reiese astfel că omul lumii precreștine, care nu primește de la filosofi decât un cuvânt „dogmatic”, este prada melancoliei și a tulburării în fața morții.

IV. Filosofii moderni

Mulți dintre filosofii moderni s-au străduit să împiedice pe om să se teamă de moarte. Cu toate acestea, Montaigne, de exemplu, simțea el însuși îndoiala, contradicția și scepticismul care definesc propria sa filosofie. Schopenhauer, filosoful pesimismului, compară moartea

cu „un somn în care individualitatea este uitată”¹⁶. El face tot ce poate pentru a scăpa de moarte, dar neliniștea tulburătoare îl cuprinde atunci când își dă seama că moartea se apropie!

Până la sfârșitul existenței sale, Rainer Maria Rilke lasă taina morții neexplicată. De asemenea, se spune despre acest poet cu o gândire filosofică faptul că nu ne explică moartea, dar îmblânzește ideea morții în noi.

Cu puțin înaintea morții sale, Emmanuel Kant a pus capăt unei dezbateri filosofice referitoare la moarte: el a demonstrat că existența sufletului și supraviețuirea lui după moarte rămân ipoteze imposibil de rezolvat pentru mintea omenească.

Potrivit lui Martin Heidegger, moartea este singurul element subiectiv, dat fiind faptul că ea este experimentată doar de ego-ul dispărut. A o studia ca pe un element obiectiv, precum doresc cei vii, se dovedește a fi pură utopie.

Karl Jaspers situează moartea printre „stările limită”: moartea este, în esență, o stare neschimbătoare care lasă să se întrevadă limitele de nepătruns față de care omul se lovește. Iată de ce, acesta din urmă se simte trecător, efemer, depășit de existența inferioară.

Jean-Paul Sartre, ca adversar al umanismului, definește omul ca „o pasiune inutilă”¹⁷. Conform opiniei

---

¹⁶ Arthur Schopenhauer, *Le Monde comme volonté et comme représentation*, [1819], trad. de Auguste Burdeau, Félix Alcan, Livre IV, § 54, tom I, Paris, 1912, p. 290.

¹⁷ Jean-Paul Sartre, *L'Être et le Néant*, [1943], Gallimard („Tel”), Paris, p. 678.

sale, nașterea noastră nu are mai mult sens decât moartea noastră.

În general, filosofia universală mărturisește neștiința și spaima sa în fața obscurității de nepătruns care ascunde viața de dincolo de mormânt. „Moartea este sfârșitul tuturor lucrurilor”¹⁸, pretind existențialiștii. Dar pentru noi, creștinii, moartea este începutul „adevăratai” vieți, cea care ne așteaptă, cu condiția ca, aici jos, să fi început deja să o trăim. Hristos, sinonim atât cu Învierea, cât și cu Viața (In 11, 25), S-a întrupat, a fost răstignit, a înviat din morți, și S-a înălțat la ceruri unde ne așteaptă. Pentru că El ne-a adevărit această veste: „În casa Tatălui Meu multe locașuri sunt. Iar de nu, v-aș fi spus. Mă duc să vă gătesc loc” (In 14, 2). Veșnicia noastră este revelată prin moarte. Creștinul trebuie astfel să reflecteze și să pătrundă în taina morții într-o manieră ziditoare, pozitivă și dinamică.

---

¹⁸ Citat de-al lui Cicero, „*Lettre à Toranius*”, în *Ad familiares*, VI, xxi.